

66

krisis

TIJDSCHRIFT
VOOR FILOSOFIE
66 LENTE 1997

politieke correctheid • Cioran • Vattimo

Laermans' onbehagen

PIETER PEKELHARING

Rudi Laermans' zorg is dat wij intellectuelen in rondjes draaien en dat nauwelijks lijken te beseffen. Waarom beseffen we dat niet? Omdat het volgens Laermans' *pet philosopher Žižek* eigenlijk best aangenaam is in cirkels rond te draaien. Steeds hetzelfde verhaal afsteken, altijd met dezelfde stereotypen komen, telkens dezelfde sleutelwoorden gebruiken en tijdens onderzoek dezelfde instrumenten uit je gereedschapskist halen, werkt geruststellend. Wat is er mooier dan steeds te ontdekken dat je analyse door de werkelijkheid bevestigd wordt? Uit zijn op confirmatie van het eigen gelijk, in plaats van zich weerlegbaar op te stellen, lijkt typerend voor de houding van diegenen wier theorie tot ideologie vervallen is. Wanneer mensen op hun inzichten uitrusten, in plaats van ze verder te ontwikkelen; wanneer ze verliefd raken op hun argumenten, wanneer ze verstrikt raken in hun eigen retoriek, wordt het tijd ze uit hun dogmatische slumers wakker te schudden.

Laermans' stelling is dat de 'kritiek van de cultuur', die begin jaren tachtig via de opkomst van *cultural studies* werd ingezet, inmiddels tot een 'cultuur van kritiek' heeft geleid, die net zo narcistisch is geworden als de cultuur die men op de korrel neemt. De kritiek op de moraal is volgens Laermans zelf moralistisch geworden. De analyse van cultuur als een performatieve activiteit is zelf tot *performance* verheven. De kritiek op het 'theater van de ideologie' is inmiddels zelf ideologisch theater geworden. De rituele ontmaskering van de racist doet in stereotypering volgens Laermans niet onder voor de meest rechtse haat jegens buitenlanders. Traditioneel links en rechts dansen om elkaar heen zonder door te hebben hoe sterk ze op elkaar lijken, en zonder te beseffen hoezeer ze elkaar voor de bevestiging van hun gelijk nodig hebben. Als Laermans' artikel iets duidelijk maakt, dan is het de mobilisatiekracht van de 'lege betekenaar', die niet alleen hartstochten ontketent en mensen op de been brengt, maar bovendien elk betoog rond maakt.

De enige manier, volgens Laermans, om aan de 'ideologisering' van de werkelijkheid te ontsnappen is het spel niet mee te spelen: 'Waarom stellen we ons niet tevreden met onze eigen kleine fantasietjes, onze persoonlijke imaginaire scenario's, onze individuele verbeeldingen van wat we zelf menen te wensen?' (20). Laermans' belangrijkste wapen tegen de dogmatici is de ironie, het slapstick-sarcasme van Koen Peters of Dieter Lasage. Laermans moet niets hebben van linkse of rechtse politieke exhibitionisten die gefascineerd door Geschiedenis op het toneel van de Wereldwijde Historische Actualiteit treden. Juist omdat politieke exhibitionisten zo moralistisch zijn, hebben ze volgens Laermans altijd gelijk. Niemand kan het

in morele hoogstaandheid, patriottisme of opofferingsgezindheid van hen winnen.

Laermans pleit echter niet alleen voor het vertellen van kleine persoonlijke verhalen, hij keert zich ook tegen de notie van cultuur zoals die door aanhangers van culturele studies gebezigd wordt. Daarmee plaatst hij zich tegen wil en dank in een Groot Ideologisch Debat, een debat over de waarde en betekenis van cultuur, dat aan beide zijden van de oceaan inmiddels de gemoederen danig heeft verhit. In de Verenigde Staten spreekt men zelfs van de *'culture wars'*. De opkomst, in de jaren tachtig, van culturele studies ging gepaard met een nieuwe interpretatie van het begrip cultuur, die sterk was beïnvloed door de antropologie. De cultuuropvatting waar men zich tegen keerde was de 'elitaire' notie van cultuur, waarin 'cultuur' voor 'hogere beschaving' stond. Leden van culturele studies schortten het onderscheid tussen hogere en lagere cultuur op en poogden elk cultuurverschijnsel op gelijke wijze te benaderen. Cultuur werd in culturele studies een *passé-partout*. Alles kon als een cultureel artefact worden beschouwd.

Men ging de 'populaire cultuur' in plaats van de 'hoge cultuur' bestuderen. Men besprak boeken, films of teksten, die tot dusver buiten de canon van de 'grote werken' waren gevallen. Men analyseerde soaps of reclamespots, in plaats van Shakespeare, men schreef artikelen over *The color purple*, in plaats van over *De man zonder eigenschappen*. Niet alleen pleitten aanhangers van culturele studies voor een meer symmetrische benadering van elk cultuurverschijnsel, ze uitten ook hun wantrouwen tegen de gevestigde canons en de veronderstelde beschavende waarde van de klassieken. Of het nu om politieke theorie, filosofie, of literatuur ging, overal werden de klassieken met andere ogen gelezen: waar was de vrouw in het werk van Plato, Shakespeare of Hobbes? Hoe zat het met de imperialistische neigingen van Jane Austen? Waarom viel het werk van een filosofe als Simone Weil of van een politica als Mary Wollstonecraft buiten de officiële canon? Wat was eigenlijk de opvoedende waarde van een klassieke tekst? Wat werd er uit een werk weggeschreven wanneer het in de officiële canon werd ingeschreven? Geleidelijk namen de werken van de klassieken de gedaante van 'teksten' aan, die als 'archiefmateriaal' dienden voor onderzoek naar de disciplinerende van de arbeidersklasse, de onderdrukking van de vrouw, de uitverkiezing van het blanke ras, de privilegiëring van de westerse beschaving. Het hele idee dat politiek, filosofie of literatuur eigen domeinen vormden werd op zijn best als illusoir verworpen en op zijn slechtst beschouwd als een poging van de heersende klasse een bepaald wereldbeeld op te leggen. Als 'teksten' maakten filosofische, politieke of literaire werken volgens de leden van culturele studies deel uit van een 'intertekstueel' geheel dat vorm en inhoud van elke afzonderlijke werk bepaalde. Wat 'elders' in het tekstuele netwerk gebeurde, bepaalde anders gezegd wat 'hier in de tekst' gebeurde. Aldus werd de identiteit van elk afzonderlijk tekst, of het nu om een het werk van Plato of een reclamespot ging, steeds bepaald door de som van verschillen met alle andere teksten. Een tekst, kortom, bestond slechts bij de gratie van de 'con-teksten' waar het mee gecontrasteerd werd. Wat verscheen was een functie van hetgeen niet verscheen en wat op de voorgrond trad een functie van de achtergrond. De betekenis van een tekst werd bepaald door de plaats die het innam in het totale culturele krachtenveld. Wilde men dus werkelijk weten wat zich in de filosofie, de literatuur of de politiek afspeelde, dan moest men 'elders' kijken: in

het hart van de filosofie of literatuur bevond zich telkens het 'buiten' van de filosofie of literatuur.

Zij die zich tegen deze (inter)tekstualistische aanpak verzetten, betoogden dat degenen die politiek, filosofie of literatuur vanuit hun 'con-teksten' verklaarden weliswaar allerlei interessante verbanden zagen, maar het zelden nog over politiek, filosofie of literatuur hadden. Wie de blik op 'het andere' van bijvoorbeeld filosofie richtte, moest zich niet verbazen dat men zich op iets anders dan filosofie richtte. Niet alleen trachtten de tegenstanders van culturele studies op deze wijze de eigenwaarde van filosofie of literatuur te verdedigen en te voorkomen dat de werken die ze belangrijk vonden wegzonken in deze of gene context, ze verzetten zich ook tegen het relativisme dat uit de aanpak van culturele studies sprak. Wie filosofische, politieke of literaire werken als 'tekst' in het grote pakhuis van 'cultuur' onderbracht, reduceerde literatuur, politiek of filosofie tot niet meer dan culturele folklore.

Of het nu om Alain Finkelkraut in Frankrijk, David Bromwich in de Verenigde Staten, of Anil Ramdas hier te lande ging, als tegenstanders van culturele studies wazen ze er vanaf het begin van de jaren negentig op, dat het 'culturalisme' van culturele studies tot de vernietiging van 'cultuur' of 'beschaving' dreigde te leiden. Alle drie waren ze van oordeel dat de antropologische benadering van cultuur een te nivellerend effect heeft. Het door niemand zo voorziene of bedoelde gevolg van culturele studies was volgens de analyse van deze intellectuelen omgekeerd aan hetgeen men verwachtte. In plaats van toenadering en gelijkwaardigheid te bevorderen, had het 'culturalisme' ertoe bijgedragen dat mensen hun etnische afkomst op steeds vanzelfsprekender wijze centraal stelden.

Het keerpunt voor 'culturele' studies kwam met de Rushdie-affaire. Velen raakten door die affaire ervan overtuigd dat tolerantie een grens bezat, het relativisme verwerpelijk was en bepaalde 'westerse' instituties en rechten een verder dan het Westen reikende geldingskracht bezaten. In de alfa- en gammawetenschappen, waarin 'de klassieken' nog altijd een centrale rol spelen, ging men zich scherper afvragen wat men las wanneer men het werk van de klassieken las. Konden of moesten de klassieken alleen gelezen worden tegen de achtergrond van het westers imperialisme, de onderdrukking van de vrouw, het blanke racisme? Of werd men door het lezen van de klassieken in aanraking gebracht met waarden die hierboven uitstegen, en was het niet belangrijk juist deze waarden te benadrukken? Kon elke tekst pregnant en waardevol worden gemaakt, als je hem maar op een pregnante en waardevolle manier las, of ging het ook om de kwaliteit en waarde van de tekst zelf?

Laermans beantwoordt deze vragen niet, maar als ik zijn lezing goed begrijp, schaart hij zich met zijn kritiek op het 'ideologisch theater' aan de zijde van degenen die menen dat politieke, literaire of filosofische werken pas waardevol zijn als ze mensen uit de omarming van hun oorspronkelijke cultuur of ideologie losmaken. Daarmee sluit hij aan bij de oude humanistische gedachte, dat je door het lezen van 'klassieke werken' niet zozeer kennis, als wel kennissen opdoet. 'Ideologieën' smeden groepsidentiteiten, 'klassieke werken' weken je daaruit los. Goede teksten laten zich niet ideologisch bijzetten. Ze beroven je van je zekerheid. Ze maken je houding persoonlijker. Een tekst wordt 'klassiek', in de ogen van een humanist, op het moment waar-

op je hem niet alleen leest, maar hij ook jou leest. 'Ik las Montaigne met de bedoeling Montaigne te begrijpen. Het resultaat was dat ik mezelf beter begreep', aldus Pascal.

Laermans' lezing volgt wat dat betreft een oud stramien: Adam en Eva aten van de appel en verlieten schuldig het paradijs, Laermans leest Žižek en verlaat schuldig het theater van de ideologie. Kenmerkend voor Laermans' opvatting van ideologie is, dat je haar pas later als zodanig leert benoemen, nadat je eruit gevallen bent. 'Klassieke teksten' zijn teksten waardoor je schuldig wijs wordt. Vallend verlies je aan kennis en krijg je er kennissen en begrip voor terug.

In Laermans' door Žižek geïnspireerde analyse van het ideologisch theater klinken de echo's door van al die klassiekers die we nu als voorlopers van de Verlichting beschouwen. Milton, Locke, Pascal of Hobbes, allen waren ze net zoals Laermans gefascineerd door en beducht voor de kracht van de menselijke verbeelding, de faculteit die maar niet zijn grenzen wilde kennen. Hobbes beschouwde de verbeelding als 'een lust van de geest, die de korte heftigheid van elk vleeselijk genoegen verre overtreft'. In *Paradise lost* waarschuwt Milton:

[How] apt the mind or fancy is to rove
 Unchecked, and of her roving is no end;
 Till warned or by experience taught, she learns
 That not to know at large of things remote
 From use, obscure and subtle, but to know
 That which before us lies in daily life
 Is the prime wisdom; what is more, is fume
 or emptiness, or fond impertinence...'

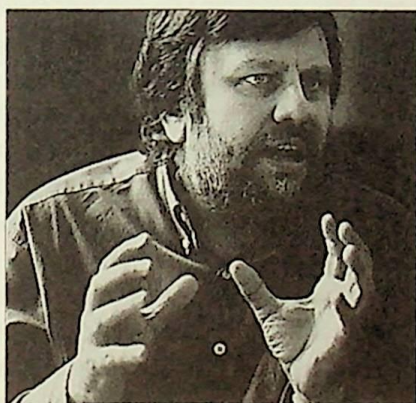
'Be lowly wise', luidde het advies van Milton. De weg naar de wijsheid leidt volgens hem niet omhoog, maar omlaag, uit het rijk van de fantasie naar dat van de ervaring. Voortdurend waarschuwt Locke voor de manier waarop mensen zich door hun verbeelding laten bedotten:

'The imagination is always restless and suggests variety of thoughts, and the will, reason being laid aside, is ready for every extravagant project; and in this state, he that goeth farthest out of the way, is thought fittest to lead, and is sure of most followers: And when Fashion hath once Established what Folly or Craft began, Custom makes it sacred, and 't will be thought impudence or madness, to contradict or question it.'

In de achttiende eeuw laat Voltaire de goedgelovige Candide voor de ene ideologie na de andere vallen, totdat hij, wijs geworden, besluit 'de cultiver son jardin'.

Dat lijkt allemaal nog steeds opvallend veel op het advies van Laermans. 'Je eigen tuin bebouwen' vormt een nuchtere bescherming tegen al te veel moralisme en grote gebaren. Het bevat een aansporing de parameters van je verantwoordelijkheden en vriendschappen te leren kennen. Wie tuinierend door het leven gaat blijft dicht bij de werkelijkheid, maar verliest zijn idealen niet. Het is in dat verband niet toevallig dat Laermans' lezing over België en over Vlamingen, Walen en buitenlanders gaat.

En het is al evenmin toevallig dat een overtuigde kosmopoliet als Finkelkraut over zijn joods-zijn heeft geschreven. Of dat Anil Ramdas zich ondanks zijn gehamer op de overbodigheid van een culturele identiteit Hindoe noemt. Er is haast geen betere manier om de geschiedenis van de afgelopen tweehonderd jaar in Europa te begrijpen dan vanuit het lot van de joden en de kwestie van de joodse emancipatie. Op dezelfde manier biedt het feit dat je Hindoe of Vlaming bent een goede invalshoek om de gebeurtenissen sinds de val van de muur te begrijpen. Vandaag meer dan ooit worden we door de omstandigheden gedwongen ons af te vragen hoe we als burgers, georganiseerd in een zwakker wordend staatsverband, met onze culturele of etnische afkomst moeten omgaan. Het centraal stellen van je afkomst helpt niet, maar haar ontkennen helpt ook niet. 'Lowly wise' zijn is zo'n gek advies nog niet.

Slavoj Žižek

Schuins beziend

Jacques Lacan geïntroduceerd vanuit de populaire cultuur

Vertaling Henk Moerdijk, nawoord Johan Schokker.

'Hij signaleert de blinde vlekken van de politiek zowel van de sociaal-democratie als van het liberalisme: het raadsel van het nieuwe racisme en nationalisme, de veronderstelde relatie tussen postmodern narcisme en geweld.'

(Heleen Pott in *NRC/Handelsblad*)

256 pp, f 44,50

Uitgeverij Boom – in de boekhandel